

УДК 159.9.03

Емоційний інтелект як чинник успішної професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів

Гулий Ю.І., Научитель О.Д., Полтавська А.І.

У статті розглянуто основні чинники успішності професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів. Окремо визначені психологічні чинники, які забезпечують ефективну емоційну саморегуляцію особистості при здійсненні діяльності в екстремальних умовах.

Детально розглянуто емоційний інтелект як чинник успішної реалізації особистості у професійній діяльності та його взаємозв'язок із академічним та соціальним інтелектом. Доведено доцільність комплексного вивчення емоційного інтелекту як значущого внутрішнього чинника успішної професійної діяльності пожежних-рятувальників.

Ключові слова: інтелект, емоційний інтелект, успішність професійної діяльності.

В статье рассмотрены основные факторы успешности профессиональной деятельности работников пожарно-спасательных подразделений. Отдельно определены психологические факторы, которые обеспечивают эффективную эмоциональную саморегуляцию личности при осуществлении деятельности в экстремальных условиях.

Детально рассмотрен эмоциональный интеллект как фактор успешной реализации личности в профессиональной деятельности и его взаимосвязь с академическим и социальным интеллектом. Показана целесообразность комплексного изучения эмоционального интеллекта как значимого внутреннего фактора успешной профессиональной деятельности пожарных-спасателей.

Ключевые слова: интеллект, эмоциональный интеллект, успешность профессиональной деятельности.

In the article the key factors in a professional success of employees of fire-rescue departments are considering. Separately, psychological factors, which provide effective emotional self-regulation of a person in carrying out activity in extreme conditions, is identified.

Emotional intelligence as a factor in a success of a person in a profession and its interrelation with an academic and social intelligence is considering in detail. The expediency of a complex study of emotional intelligence as a significant internal factor in the professional success of employees of fire-rescue departments is shown.

Keywords: intelligence, emotional intelligence, professional success.

Постановка проблеми. Особливостями професійної діяльності пожежних-рятувальників є виконання професійного завдання в екстремальних умовах, сполучених із небезпекою для життя і здоров'я. Під час виконання своїх службових обов'язків пожежні-рятувальники знаходяться під впливом різноманітних несприятливих фізичних і хімічних факторів: сильне задимлення, висока температура, вологість, низька концентрація кисню в повітрі, виділення токсичних продуктів горіння, шуми. Також для діяльності пожежних-рятувальників характерні: підвищена відповідальність за порятунок людей та матеріальних цінностей, ухвалення рішення в умовах дефіциту часу на переробку інформації, складна динаміка змін функціональних станів, високий рівень нервово-психічної напруги, підвищені фізичні навантаження; робота в індивідуальних засобах захисту органів дихання і шкіри, які обмежують огляд, рухи і взаємодію один з одним, можливість виникнення паніки, метушні, динамічна зміна обстановки, виникнення аварійних ситуацій, загроза вибуху й руйнування конструкцій палаючих об'єктів і т. ін. [6, 7, 9].

Екстремальний характер умов професійної діяльності пожежного-рятувальника визначає підвищені вимоги до його фізичної підготовленості та індивідуально-психологічних особливостей [7,9]. Успішність названої діяльності визначається сукупністю професійних, технічних, організаційних факторів. Але визначальними для успішної діяльності є психологічні чинники, тобто психологічні особливості пожежного-рятувальника (здібності, рівень розвитку професійно важливих якостей особистості, механізми психічної регуляції та ін) [7].

У психології діяльності в екстремальних умовах при дослідженні цих психологічних чинників особлива увага приділяється емоційній сфері особистості. Це пов'язано із впливом стресового стану на успішність виконання професійних обов'язків. Як відомо, стресовий стан супроводжується суб'єктивно неприємними та негативними емоційними переживаннями, які можуть мати дезорганізуючий вплив на поведінку людини. Тому для пожежника-рятувальника необхідна наявність ефективних механізмів емоційної саморегуляції для успішного виконання професійних обов'язків [9]. У зв'язку з цим в екстремальній психології вивчаються стресостійкість [9], емоційно-вольова стійкість [6, 9], копінг-поведінка [7] і т. ін.

Однак мало вивченим залишається такий психологічний чинник успішної діяльності пожежника-рятувальника як емоційний інтелект.

Виклад основного матеріалу. За визначенням О.Ю. Приходька [6], успішність - це системне особистісне утворення фахівця, що проявляється на психологічному, професійному, соціальному й біологічному рівнях із виділенням основних критеріїв, які забезпечують ефективність і надійність діяльності протягом необхідного часу, стресостійкість, витривалість і відновлення функціональних систем організму людини [6].

У цьому контексті здійснення успішної діяльності пожежними-рятувальниками зумовлює

необхідність наявності у них таких професійно важливих якостей (ПВЯ):

1) ПВЯ, які характеризують психічні процеси: здібність зберігати працездібність в умовах аварійної ситуації при впливі стресогенних факторів; фізична сила й витривалість, необхідні й достатні для виконання професійних дій, операцій, нормативів в особливих умовах діяльності; гарна координація рухів рук і ніг, спритність, здібність до виконання складних рухових актів; висока швидкість моторного реагування на сигнали; здібність швидко перемикає увагу від одного об'єкта діяльності до іншого, або від однієї операції до іншої; стійкість уваги в часі в особливих умовах діяльності; спроможність до просторової орієнтації; гарна оперативна зорова пам'ять; ясна, чітка розбірлива мова; гарний рівень розвитку практичного і оперативного мислення; розвинене наочно-образне мислення.

2) ПВЯ, які характеризують особистісні особливості: нервово-психічна стійкість в умовах впливу стресогенних факторів, здібність до саморегуляції, самовладання, урівноваженість, витримка; сміливість, здібність до розумного ризику; високе почуття службового обов'язку, відповідальність, альтруїзм; активність, енергійність, ініціативність, здібність вести за собою й спонукувати людей до активної діяльності; прагнення до спільної діяльності, колективізм; організованість, самодисципліна; вимогливість до інших людей; наявність схильності до ризику, інтересів, знань і умінь, що сприяють оволодінню спеціальністю; здібність організувати спільну діяльність людей; самостійність [6, 7, 9].

Для пожежних-рятувальників з високим рівнем успішності професійної діяльності характерні відкритість, проникливість, емоційна пластичність, вміння контролювати свою поведінку та психічний стан, впевненість у собі. Також їм властиві стриманість та розсудливість, установлення соціальних контактів та прийняття моральних норм та правил [6].

Як бачимо, у переліку професійно-важливих якостей пожежного-рятувальника присутні основні компоненти емоційного інтелекту, тобто він може виступати важливим психологічним чинником успішності професійної діяльності працівника пожежно-рятувального підрозділу.

Про це свідчить і той загальний факт, що дослідження успішної реалізації особистості тісно пов'язані із дослідженнями інтелекту. Якщо на початку ХХ ст. основним чинником успішності особистості вважався академічний інтелект, то зараз визнається більша значимість емоційного та соціального розвитку. У зв'язку з цим набули розвитку концепції емоційного та соціального інтелекту [2, 3, 4, 8].

Але який зміст ми вкладаємо в поняття «емоційний інтелект», говорячи про його значущість для успішної професійної діяльності пожежного-рятувальника? Оскільки це поняття досить неоднозначне спробуємо здійснити його змістовний аналіз з точки зору існуючих дослідницьких підходів.

Уперше термін «емоційний інтелект» у психологію ввели Дж. Мейєр і П. Селовеї [2, 3, 5, 8]. Вони визначили емоційний інтелект як здібність сприймати та виражати емоції, асимілювати емоції й думки, розуміти й пояснювати емоції, регулювати власні емоції та емоції інших [2, 3, 5, 8].

Відомий дослідник емоційного інтелекту Д. Гоулман [4] показав, що життєвий успіх людини визначається не лише розумовими здібностями. Більшу значущість мають здібності до самопізнання та емоційної саморегуляції, вміння виразити свої почуття та розуміти стан інших людей. На думку Д. Гоулмана, саме рівень емоційного розвитку визначає життєву та професійну успішність особистості. Д. Гоулман базує свою думку на положенні про те, що більшість життєвих проблем мають велику кількість вирішень [4]. Якщо б людина вирішувала всі свої проблеми тільки шляхом послідовного перебору та логічного аналізу, то вона не змогла б швидко приймати рішення та діяти. Людина приписує кожному з варіантів вирішення певну «емоційну вагу». Це приписування обмежує область вибору до тих варіантів, які мають сильну позитивну «емоційну вагу». В той же час помилковий вибір пов'язаний з негативними емоціями.

У структуру емоційного інтелекту входять здібності до впізнання, розуміння емоцій і керуванню ними; мають на увазі, як власні емоції суб'єкта, так і емоції інших людей. Більшість дослідників дотримується ієрархічної моделі емоційного інтелекту, запропонованої Дж. Мейєром, П. Селовеєм, Д. Карузо. Згідно із цією моделлю, до складу емоційного інтелекту входять когнітивні здібності, пов'язані з переробкою емоційної інформації [5]:

- 1) ідентифікація емоцій – здібність точно виражати й розпізнавати емоції;
- 2) емоційне сприяння мисленню – здібність викликати емоції, які допомагають при розв'язку розумових завдань;
- 3) розуміння емоцій – здібність розуміти складні емоції, переходи емоції від однієї стадії до іншої, причини емоцій;
- 4) керування емоціями – здібність зберігати або змінювати свій емоційний стан і емоції іншої людини.

Д.В. Люсін у структурі емоційного інтелекту виділяє два аспекти [5]:

1. Внутрішньособистісний (усвідомлення та керування власними емоціями).

2. Міжособистісний (усвідомлення й керування емоцій інших людей).

Р. Робертс, Дж. Метьюс, М. Зайднер і Д. Люсін виділяють дві моделі емоційного інтелекту [5]:

- 1) у моделях здатностей емоційний інтелект визначається як набір здібностей, які вимірюються за допомогою тестів, що складаються із завдань з правильними та неправильними відповідями;
- 2) змішані моделі емоційного інтелекту інтерпретують його як складний психічний утвір, що має і когнітивну, і особистісну складові [3, 5].

Складність розуміння феномена емоційного інтелекту полягає в тому, що у сучасних теоретичних

дослідженнях з психології не дається однозначної відповіді на питання про зміст поняття «інтелект». М.А. Холодная вважає, що велика кількість різних підходів до розуміння поняття «інтелект», вписування в його рамки дуже широкого кола психічних процесів і явищ приводить до його «зникнення» [10]. За словами І.Н. Андрєєвої, на сьогоднішній день інтелект, як психологічний феномен, переживає кризу. Тому виникає питання про доцільність існування емоційного інтелекту як психічної реальності [3].

І.Н. Андрєєва здійснила аналіз сучасного стану проблеми емоційного інтелекту на основі підходу М.А. Холодної, в якому виділяються два напрями у вивченні інтелекту: тестологічний і експериментально-психологічний [3]. Тестологічний підхід розглядає інтелект, як сукупність здібностей, що можна виміряти. У межах цього напрямку існує два протилежні підходи, які не є суперечливими в одному тимчасовому просторі, а швидше є історичними етапами розвитку уявлень про інтелект, що змінюють один одного. Для першого етапу характерне жорстке зведення інтелекту до певного набору здібностей, рівень розвитку яких визначається за допомогою тестування. На шляху формування уявлень про інтелект кожен етап супроводжувався появою нової моделі інтелекту і відповідної методики його дослідження. Кожна нова модель інтелекту розширювала його межі. Внаслідок цього, на другому етапі поняття «інтелект» зовсім утратило свої межі і до його визначення почали включати широкий спектр різноманітних явищ людської психіки, що призвело до втрати наукової цінності даного поняття. Експериментально-психологічні теорії є орієнтованими на виявлення механізмів інтелектуальної активності [3].

У свою чергу М.А. Холодная виділила основні підходи, для кожного з яких характерна певна концептуальна лінія в трактуванні природи інтелекту [10]:

1. Феноменологічний підхід, який розглядає інтелект як особливу форму змісту свідомості.
2. Генетичний підхід, в межах якого інтелект представлений як засіб та наслідок адаптації, до вимог навколишнього середовища в умовах взаємодії людини із зовнішнім світом.
3. Соціокультурний підхід розглядає інтелект як результат процесу соціалізації, а також культурного впливу.
4. Процесуально-діяльнісний підхід представляє інтелект як особливу форму людської діяльності.
5. Освітній підхід, де інтелект розглядається як результат цілеспрямованого навчання.
6. Інформаційний підхід представляє інтелект як сукупність більш елементарних процесів переробки та впорядкування інформації.
7. Функціонально-рівневий підхід, де інтелект представлений як система взаємопов'язаних різнорівневих пізнавальних процесів.
8. Підхід регуляції розглядає інтелект як чинник саморегуляції психічної активності.

М.А. Холодная називає ці підходи пояснювальними. Вони акцентують увагу на процесі розвитку інтелекту, механізмах його розвитку і виділяють критерії цього процесу [10].

З нашої точки зору, ці підходи є основними напрямками для розуміння проблеми емоційного інтелекту. Вони дають змогу комплексного розкриття феномену емоційного інтелекту і доводять його право на існування не тільки як окремої психологічної категорії, але і як структурного компоненту психології інтелекту [3, 10].

Емоційний інтелект може розглядатися також і як частина соціального інтелекту. Савенков А.І., характеризує концепцію соціального інтелекту, виділив три групи критеріїв, що його описують: когнітивні, емоційні та поведінкові. Кожна з цих груп може бути представлена таким чином [8]:

1. Когнітивні:
  - соціальні знання – знання про людей, знання спеціальних правил, розуміння інших людей;
  - соціальна пам'ять - пам'ять на імена, обличчя;
  - соціальна інтуїція – оцінка почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів вчинків людей, здібність адекватно сприймати поведінку в межах соціального контексту;
  - соціальне прогнозування – формулювання планів своїх дій, відстежування свого розвитку, рефлексія свого розвитку та оцінка невикористаних альтернативних можливостей.
2. Емоційні:
  - соціальна виразність – емоційна виразність, емоційна чуттєвість, емоційний контроль;
  - співчуття – здібність входити в стан інших людей, ставити себе на місце іншого;
  - здібність до саморегуляції - вміння регулювати свої емоції та свій настрій.
3. Поведінкові:
  - соціальне сприйняття – вміння слухати співрозмовника, розуміння гумору;
  - соціальна взаємодія - здібність та готовність працювати в групі, здібність до колективної творчості;
  - соціальна адаптація - вміння пояснювати та переконувати інших, здібність уживатися з іншими людьми, відкритість у відносинах з оточуючими.

Узагальнюючи всі зазначені вище дослідницькі підходи, можна констатувати, що концепція емоційного інтелекту відображає ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів. Дана концепція презентує емоційний інтелект як інтегральне психічне утворення [1, 2, 3].

Спробуємо, базуючись на цій концепції, стисло охарактеризувати роль емоційного інтелекту в контексті успішності професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів.

Аналіз існуючих досліджень показав, що успішність особистості, її професійної діяльності тісно пов'язана із рівнем розвитку емоційного інтелекту. При цьому у здійсненні успішної професійної діяльності пожежними-рятувальниками емоційний інтелект набуває особливої значущості, оскільки певні

професійно-важливі якості пожежного-рятувальника [6] є основними компонентами його емоційного інтелекту.

Висновки. Екстремальний характер умов професійної діяльності пожежного-рятувальника визначає підвищені вимоги до його фізичної підготовленості та індивідуально-психологічних особливостей.

Для пожежних-рятувальників з високим рівнем успішності професійної діяльності названі особливості визначаються такими професійно важливими якостями як відкритість, проникливість, емоційна пластичність, вміння контролювати свою поведінку та психічний стан, впевненість у собі, стриманість та розсудливість тощо.

Всі ці якості можуть бути комплексно розглянуті як основні компоненти емоційного інтелекту. У цьому контексті останній виступає в якості значущого внутрішнього чинника успішної професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів.

Література

1. Андреева И. Н. Биологические и социальные предпосылки развития эмоционального интеллекта // Когнитивная психология: сб. статей / Под ред. А.П. Лобанова, Н.П. Радчиковой. – Минск: БГПУ, 2006. – С.7-11.

2. Андреева И.Н. Понятие и структура эмоционального интеллекта// И.Н. Андреева. – Социально-психологические проблемы ментальности: 6-я Международная научно-практическая конференция. – Смоленск, СГПУ, 2004. – Ч.1. –с.22-26.

3. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к “исчезновению”?/ И.Н. Андреева// – Психологический журнал. Минск, 2006. – №1. – С. 28-32.

4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект./ Д. Гоулман. – М.: АСТ, 2008 – 480 с.

5. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Д.В. Люсин [под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова]. – М.: Ин-тут психологии РАН, 2004. С. 29-36.

6. Приходько Ю.О. Психологічні чинники успішної професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України: автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / Ю.О. Приходько. — Х., 2008. – 24 с.

7. Склень О.І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / О.І. Склень. — Х., 2008. – 24 с.

8. Савенков А.И. Концепция социального интеллекта // Одаренный ребенок. / А.И. Савенков. — 2006. — № 1. — С. 6-18.

9. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Гуманитарный центр, 2007. – 276 с.

10. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.